

Ál-Areopagita Szent Dénes: *Isten nevei* című művének III. része Fordítás bevezetéssel

VASSÁNYI MIKLÓS

Abstract

This paper consists of a very short introductory study and a translation of Part III of Saint Dionysius the Areopagite's *On the Divine Names*. The introduction first gives an overview of the contents of this part of Dionysius' major positive theological treatise, then enumerates the instruments of research and translation, and makes technical and philological remarks. The translation itself is based on B. R. Suchla's edition of the *Corpus Dionysiacum* as *textus receptus* while the notes draw extensively on the *Scholion* of John of Scythopolis, Pachymeres' paraphrase and Saint Thomas Aquinas' commentary, and try to establish historical links with major Neoplatonic source texts like Proclus' *Elementatio theologica* and Damascius' *De primis principiis*.

Keywords: *Saint Denys the Areopagite, the Divine Names, Greek patristics, Byzantine mystical theology, Proclus*

Kulcsszavak: *Ál-Areopagita Szent Dénes, Isten nevei, görög patrisztika, bizánci misztikus teológia, Proklos*

I. DÉNES ÉS AZ *ISTEN NEVEI*

Az *Isten nevei* (Περὶ τῶν θεῶν ὀνομάτων, *De divinis nominibus*) az ismeretlen személyazonosságú szeráfi teológus, platonizáló keresztény filozófus, az 500 körül élt Ál-Areopagita Szent Dénes leghosszabb s legjelentősebb műve, mely a pozitív teológiából Isten lehetséges neveinek elemzésén keresztül vezet át a

VASSÁNYI MIKLÓS filozófus, vallástörténész; vassanyi.miklos@gmail.com – Jelen tanulmány és műfordítás elkészültét az OTKA K 101503 számú, „A misztika fogalma és hagyományai az európai gondolkodásban” című projektje támogatta.

negatív teológiába. Dénes, aki feltehetőleg Szíriában működött, az ihletettsége és filozófiailag iskolázott, ugyanakkor eredeti gondolkodása folytán kétségkívül a legnagyobb keleti keresztény atyák – Hitvalló Szent Maximos, Új Teológus Szent Simeon, Palamas Szent Gergely – közé tartozik. Fő műve tizenhárom részből áll, melyek közül itt a III. rész fordítását adjuk közre.¹

2. TARTALMI ISMERTETÉS

Az *Isten nevei* III. része átvezetés a bevezető jellegű első két rész és a tartalmi fejtegetést igazán megkezdő negyedik rész között (bár filozófiailag fontos téziseket már az első két rész – különösen a II. – is tartalmazott).² Két fő témája az imádság fontosságának igazolása és Dénes (ismeretlen) tanítója, a „szent Hierotheos” hosszas dicsérete.

A III/1 fejezet propozíció, mely szerint Dénes a következőkben: a IV. részben mindenekelőtt a „Jó” istennevet fogja vizsgálni, mivel – úgy tűnik – ez áll legközelebb Istenhez, illetve közelebbről a Szentháromsághoz mint a Jó forrásához. Ehhez azonban előbb imádság szükséges. Az imádság lényegileg valóságos fölemelkedés Istenhez és az Ő közelében lévő szent dolgokhoz, nem pedig Isten lehívása a mi régiónkba. Ez a rövid, mindössze egyoldalas fejezet az úgynevezett „ontológiai imádság” hagyományába illeszkedik, melynek keresztény oldalról

¹ Az I–II. rész és a XIII. rész fordítása már megjelent (lásd Bibliográfia: Fordítások), a IX. fordítása megjelenés előtt áll a *Studia patrum* D. Tóth Judit és Papp György szerkesztette következő kötetében (Ál-Areopagita Szent Dénes: *Isten nevei* IX. Fordítás bevezetéssel és magyarázatokkal).

² A II. rész filozófiai jelentőségére különösen CHRISTIAN SCHÄFER hívja fel a figyelmet: *The Philosophy of Dionysius the Areopagite. An Introduction to the Structure and the Content of the Treatise On the Divine Names*, Brill, Leiden – Boston, 2006, 76–80. Az *Isten nevei* felépítésének logikáját kereső hagyomány gyakran elhanyagolja az első két részt – még Aquinói Szent Tamás kommentárja szerint is tulajdonképpen csak a III. résszel kezdődik el a fejtegetés lényegi része (*In librum B. Dionysii De divinis nominibus expositio*, Caput 3, www.corpusthomicum.org).

(Órigenés, Evagrius Pontikos,³ Nyssai Szent Gergely) és újplatonikus oldalról (Platón, Plótinus, Proklos) egyaránt vannak előzményei.⁴

A III/2 fejezet apológia amiatt, hogy bár a „szent Hierotheos” már írt egy teológiát, Dénes is ír teológiai szövegeket: Hierotheos ugyanis magasabb szinten és átfogóbb jelleggel írt, Dénes pedig alacsonyabb szinten, s inkább a részletekbe menve. Szerzőnk dicséri Hierotheos kiválóságát, az atyák szent gyülekezetéből való szellemi kiemelkedését (a hagyományosan *Dormitio Mariae*-ként [félre]értelmezett jelenet rövid leírásával).⁵ A „szent Hierotheos” történeti azonosítása – illetve egyáltalán azonosíthatósága – kétséges, de I. P. Sheldon-Williams eléggé meggyőzően érvel amellett, hogy Proklos Diadochosra (†485) kell gondolnunk, az athéni platonikus Akadémia utolsó előtti-előtti vezetőjére, akinek fundamentál-ontológiájából Dénes sokat átemel a keresztény alapteológiába.⁶

A III/3 fejezet Hierotheos további dicsérete: kiváló tanító is volt, akihez képest Dénes kicsiny. Ennek ellenére vállalkozik a tanításra, tulajdonképpen a tanítás szent kötelességének engedelmességgel, de leszögezi, hogy semmi újat nem fog mondani, csak megvilágítja azt, amit Hierotheos mondott. Ha a „szent Hierotheos” figurája alatt valóban Proklost, Hierotheos tanai alatt pedig a kései újplatonizmus metafizikáját kell sejtenuünk, akkor Dénes mindenesetre nem tartja be ezt az ígéretét, ahogyan azt az – *Isten nevei* több részében önmaga számára lefektetett – szabályt sem, hogy minden teológiai fejtegetésének egyetlen szövegszerű alapja a Biblia kell legyen. Valójában teljesen eredeti: keresztény-újplatonikus teológiai szintézist alkot, amely így se nem tisztán proklosi, se nem tisztán

³ VASSÁNYI MIKLÓS: Evagrius Pontikos (345–399): *Az imádságról* (Περὶ προσευχῆς / *De oratione*) 1–80. Forrásközlés történeti-filológiai bevezetővel, *Vallástudományi Szemle* 11 (2015/3–4) 77–90.

⁴ A történeti előzmények rövid felsorolását lásd VASSÁNYI MIKLÓS: In infinitum ire: Ál-Areopagita Szent Dénes végtelen közeledése Istenhez (*Isten nevei* IX és XIII). Közlésre elfogadva az Ötvös Csaba et al. szerkesztette *A Jézus-ima és a keleti szerzetesség* 2 című kötetben (Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 2018–2019). A szakirodalomból lásd JEAN TROUILLARD: *L'Un et l'âme selon Proclus*, Belles Lettres, Paris, 1972 (178: *prière ontologique*); és ANDREW LOUTH: *Denys the Areopagite*, Continuum, London – New York, 2001 (92: *ontological prayer*).

⁵ Lásd erről PERCZEL ISTVÁN tanulmányát: Pseudo-Dionysius the Areopagite and the Pseudo-Dormition of the Holy Virgin, *Le Muséon* 125 (2012/1–2) 55–97.

⁶ INGLIS P. SHELDON-WILLIAMS: The Pseudo-Dionysius and the Holy Hierotheus, *Studia Patristica* 8 (1966) 108–117.

biblikus, hanem leginkább talán egy eredetileg újplatonikus képzésű, de később keresztény hitre tért, szeráfi módon ihletett gondolkodó egyedi istentana.⁷

3. FILOLÓGIAI MEGJEGYZÉSEK

Az alapul vett szöveg a mai *textus receptus*, Beate Regina Suchla szövegkiadása: *Corpus Dionysiacum* I (CD/I). Fordításom ezenkívül támaszkodik a túlnyomórészt Skythopolisi János, kisebb részben Hitvalló Szent Maximos és mások által írott *Scholionra* (CD IV/1 – a Maximostól származó részeket, melyeket B. R. Suchla azonosított, külön jelöltem a jegyzetekben);⁸ Rēsh'aynōi Sergios VI. századi szír fordítására (melyet Emiliano Fiori olasz fordításában olvastam, és amely különösen ott segít, ahol feltehetően szövegromlással van dolgunk a görög szöveg hagyományban);⁹ Geórgios Pachymerés, XIII. századi bizánci író parafrázisára (PG 3); Aquinói Szent Tamás kommentárjára, amely helyenként inkább filozófiai elemzés, másutt inkább egyszerű parafrázis (www.corpus-thomisticum.org); és Salvatore Lilla szövegkritikai tanulmányára.¹⁰ A modern szövegközpontú kommentárok közül érdemes olvasni Paul Rorem művét,¹¹ a filozófiai elemzések közül Christian Schäfer, Eric Perl és Andrew Louth monográfiáit.¹² – A magyar fordítás nyelvezete és szerkesztése kapcsán meg-

⁷ Proklos Dénesre gyakorolt hatásáról lásd MIKLÓS VASSÁNYI: Structure and Meaning of St. Denys' Fundamental Theology in *De divinis nominibus*. A Comparison with Proclus' Theory of the One in *Institutio theologica. Bijdragen, International Journal in Philosophy and Theology* 73 (2012/4) 1–12.

⁸ A *Scholion*ról („Magyarázat”) lásd még PAUL ROREM és JOHN C. LAMOREAUX könyvét: *John of Scythopolis and the Dionysian Corpus. Annotating the Areopagite*, Clarendon Press, Oxford, 1998.

⁹ EMILIANO FIORI (ed.): *Dionigi Areopagita: Nomi divini, Teologia mistica, Epistole. La versione siriana di Sergio di Rēsh'aynā (VI secolo)*, In aedibus Peeters, Lovanii, 2014.

¹⁰ SALVATORE LILLA: Osservazioni sul testo del *De divinis nominibus* dello Ps. Dionigi l'Areopagita, *Annali della Scuola Normale di Pisa Serie III*, vol. X/1 (1980) 125–202.

¹¹ *Pseudo-Dionysius. A Commentary on the Texts and an Introduction to their Influence*, Oxford University Press, Oxford, 1993.

¹² ANDREW LOUTH: *Denys the Areopagite*, i. m.; ERIC D. PERL: *Theophany. The Neoplatonic Philosophy of Dionysius the Areopagite*, State University of New York Press, Albany, 2007; CHRISTIAN SCHÄFER: *The Philosophy of Dionysius the Areopagite. An Introduction to the Structure and the Content of the Treatise On the Divine Names*, i. m.

jegyzendő, hogy a *nous* terminust egyes számban vagy az „ész”, vagy az „elme” szóval adom vissza attól függően, hogy az adott mondat jelentéséhez magyarul mi illik jobban. Többes számban azonban egyetlen alkalommal „szellemek” a megfelelője, mert sem az „ész”, sem az „elme” szót nem szoktuk magyarul többes számban használni. A *noeros* és a *noétos* mellékneveket ennek megfelelően a „szellemi” terminus fordítja. Dénes szövegében a *praeteritum imperfectum* – mint az *Isten nevei* más részeiben is – űv nélkül is kifejezhet *irrealist*. A fejezetek számozása nem szerzői, hanem szerkesztői eredetű. A szögletes zárójelek [] az eredeti görög terminusokat közlik, a csúcsos zárójelek <> szükségesnek látszó fordítói kiegészítéseket tartalmaznak.

Ál-Areopagita Szent Dénes: Isten nevei III.

1. S elsőként, ha jónak látod, a tökéletes és az Isten összes kiáradását [προόδων]¹³ megmutató „Jó” nevet vizsgáljuk meg,¹⁴ miután segítségül hívtuk a Jót vezérlő és a Jó fölötti Háromságot, amely megmutatja a mindenség iránti igen jó gondoskodásait. Először ugyanis imáinkkal kell fölemelkednünk a Háromság-

¹³ A *proodos* („előjövétel, emanáció”) plótonosi metafizikai terminus, amely az alacsonyabbrendű valóságok előjövételét írja le a magasabb rendűekből.

¹⁴ A „Jó” istennév Istent mindenekelőtt a teremtéshez való viszonyában mutatja meg, tehát mint Teremtőt. Aquinói Szent Tamás az *Isten nevei* III. részéhez írott kommentárjában a következőképpen indokolja Dénes döntését, hogy a „Jó” istennevet a „Lét” elnevezés előtt tárgyalja, valamint azt, hogy a „Jó” név alkalmazható Istenre: „Sic igitur bonum est universalior et altior causa quam ens, quia ad plura se extendit eius causalitas. [...] Intendit enim in hoc libro agere de divinis nominibus manifestantibus processiones creaturarum a Deo, secundum quod est causa rerum. Id autem quod habet rationem causae, primo et universaliter est bonum. [...] Sic igitur, quidquid Deus facit creaturis, sive esse sive vivere et quodcumque aliud, totum ex bonitate divina procedit et totum ad bonitatem pertinet creaturae. Et ideo dicit quod nominatio est perfecta, in quantum omnia comprehendit et est manifestativa omnium divinarum processio” (www.corpusthomicum.org).

hoz mint a Jó forrásához [ἀγαθαρχίαν],¹⁵ és jobban közelítve¹⁶ hozzá ezáltal kell beavatást nyernünk a tökéletesen jó adományokba, amelyek körülötte helyezkednek el. Mert Ő maga jelen van ugyan mindenk számára, de nem minden dolog van jelen az Ő számára.¹⁷ Ám amikor segítségül hívjuk Őt tökéletesen tiszta imáinkkal, zavartalan elmével¹⁸ s az isteni egyesülésre alkalmasan, akkor mi is jelen leszünk előtte. Elvégre Ő nem is helyen van, hogy távol lehetne valamitől, vagy hogy bizonyos helyekről más helyekre mehetne át. De ha azt mondjuk is, hogy Ő minden létezőben benne van, még az sem fejezi ki az Ő mindeneket meghaladó és mindeneket átfogó határtalanságát.

Önmagunkat emeljük tehát föl imáink révén¹⁹ az isteni és jó sugarak magasabb rendű felfelé irányulásához [ἀνάνευσιν],²⁰ mintha csak sokfényű láncolat

¹⁵ Posztklasszikus szó, az újplatonikusoknál sem szerepel, Dénes alkotása. Filozófiai teológiai szempontból fontos, hogy Dénes itt kimondja: az isteni Háromság meghaladja, sőt megala-
pozza Isten jóság-aspektusát, Istent mint a Jót.

¹⁶ πλησιάζοντας; Geórgios Pachymerés parafrázisa szerint „közelítés”-ként értelmezendő (PG 3, 688 A 5–8).

¹⁷ *Scholion* PG 4, 233 B 7–10 = CD IV/1, 198. Aquinói Szent Tamás magyarázata: „dicit quod ipsa quidem sancta Trinitas omnibus adest, in quantum omnibus sua dona communicat, sed non omnia ipsi adsunt, in quantum deficiunt a participatione eius” (www.corpusthomisticum.org).

¹⁸ ἀνεπιθολώτω δὲ νῶ

¹⁹ *Scholion*: „Figyeld meg, hogy az imádság minket visz fel Istenhez, nem Őt hozza le hozzánk; és figyeld meg, hogy a példák jól kiválasztottak.” (PG 4, 233 B 11–14 = CD IV/1, 199.) Ez Evagrios Pontikos szellemében fogant magyarázat arról, hogy az imádság bennünket visz fel Istenhez, nem Őt hozza le hozzánk (VASSÁNYI MIKLÓS: Evagrios Pontikos (345–399): *Az imádságról* (Περὶ προσευχῆς / *De oratione*) 1–80, i. m.).

²⁰ A kifejezés szerepel a *Septuagintában* (Zsolt 72, 4) és a görög atyák közül Nagy Szent Vazulnál, Damaszkuszi Szent Jánosnál „felmenetel, visszatérés” értelemben, de Damaszkios *De primis principiis*ének 56. fejezetében is (JOSEPH KOPP, ed.: *Δαμασκίου διαδόχου ἀπορίαι καὶ λύσεις περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν – Damascii philosophi Platonici quaestiones de primis principiis*, H. L. Broenner, Francofurti ad Moenum, 1826, 154). Damaszkios a megelőző fejezetben az Egy és a Sok, illetve a Kevert Egész és az Elemek viszonyát tárgyalja, az 56. fejezetben pedig az Egy, a Kevert és a Sokaság viszonyát: eszerint a Kevertben lévő elemsokaság a Sok forrása. Az Egy által a Kevertbe (*to mikton*) belevitt egység – *henōma*, Damaszkios alkotta *terminus technicus* – így a forrás forrása. A Kevert részei igyekeznek megszüntetni az osztódást (*merismon*) az Egészbe való visszatérés, felmenetel (*ananeusis*) révén.

[σειρᾶς]²¹ függene a mennyei magasságból [ἀκρότητος],²² mely azonban leér idáig, s mi ezt váltott kézzel mindig előrébb megragadva azt hinnénk, hogy lehúzzuk őt, holott valójában nem őt hozzuk le – hisz ő fent és lent egyaránt jelen van –, hanem mi magunk emelkedünk föl a sokfényű sugarak magasabb rendű ragyogásához [μαρμαρυγᾶς].²³ Vagy amiként hajóra szállva s az egy sziklától hozzánk kifeszített és mintegy a megfogatas céljából nekünk odanyújtott kötelekbe kapaszkodva²⁴ nem a sziklát húznánk magunk felé, hanem igazság szerint önmagunkat és a hajót húznánk a szikla felé. Ahogy fordítva is: ha valaki a tengerparti sziklát a hajón állva ellöki magától, az semmit sem fog tenni az álló és mozdulatlan sziklával, hanem önmagát távolítja el attól, és amennyivel inkább eltaszítja azt, annyival inkább ő maga lökődik el tőle.²⁵

²¹ DAMASKIOS: *De primis principiis* 45, *passim* (JOSEPH KOPP, ed.: *Damascii quaestiones de primis principiis*, i. m., 118). Ezen alapvető fejezet szerint, mely az Egy és a Sok metafizikájával foglalkozik, a létezők két princípiuma az Egy és a Sok, melyekből két párhuzamos sorozat (*seira, systoikhia*) indul ki. Az Egynek és a Soknak azonban Damaskios szerint van egy még magasabb rendű közös forrása: a Kimondhatatlan (*to arrēton*).

²² Az *akrotés* („csúcs”) szó terminusnak tűnik Proklos *Elementatió*jának 147. tételében, amely szerint „minden isteni rend [διακόσμων] legmagasabb rendű része a határával hasonul a fölötté levőkhez” (lásd a 148. tételt is; ERIC R. DODDS, ed.: *Proclus: The Elements of Theology. A Revised Text with Translation, Introduction and Commentary*, Clarendon Press, Oxford, 1963, vonatkozó tételek).

²³ A „ragyogás” Damaskios *De primis principiis*ének 213. fejezetében szintén szereplő terminus.

²⁴ A kép Platón *Törvények* című művének egy olyan passzusából származik, ahol szintén arról van szó, hogy egy nehéz fejtegetés előtt (mely az istenek létét hivatott bizonyítani) egy istent kell segítségül hívni (893 B 3–4). Ezt Platón úgy fejezi ki, hogy az istenek segítségül hívását egy megbízható kötélbe való kapaszkodáshoz hasonlítja (ἐχόμενοι δὲ ὡς τινοῦ ἀσφαλοῦς πείσματος ἐπεισβαινώμεν εἰς τὸν νῦν λόγον). Suchla hivatkozása Proklosra (*In Crat.* 51) téves. Lehetséges továbbá, hogy Dénes Mt 16,18-ra is gondol, amikor „sziklá”-t emleget.

²⁵ Aquinói Tamás a Gondviselés öt lehetséges értelmezésének felsorolása után szépen fejti ki Dénes két hasonlatának rejtett teológiai tartalmát az *Isten nevei* III. részéhez írt kommentárjában: „Unde, sola quinta opinio rectum iudicium de oratione habet, quam Dionysius hic sequitur ut scilicet per orationem nos ipsos trahamus mutabiles existentes ad divinae providentiae participationem, non autem credamus nos divinae providentiam posse mutare. Catena ergo luminis ab immobili coeli summitate dependens vel funes qui ab immobili petra extensi sunt, significant ordinem divinae providentiae ab immobilitate divinae sapientiae procedentem. Quod autem dicit catenam ubique praesentem in coelo et in terra et deinde omnibus adesse, significat providentiam eius ad omnia se extendere... Quod

Ezért mielőtt bármit csinálnánk, de különösen mielőtt a teológiához fognánk, imádsággal kell kezdenünk, nem úgy, mintha magunkhoz húznánk a mindenütt jelen lévő s ugyanakkor sehol sem lévő hatalmat, hanem úgy, hogy az Istenre való emlékezések és a hozzá szóló invokációk révén önmagunkat bízunk Őrá, és egyesítjük vele.

2. S talán az is magyarázatot igényel, hogy bár híres tanítónk, Hierotheos természetfeletti módon állította össze a *Teológia elemeit*,²⁶ mi mégis – mint ha e mű nem lenne elégséges – más értekezéseket írtunk, valamint a jelen teológiát. Hiszen ha ő érdemesnek vélte volna sorjában taglalni az összes teológiai érvelést, és részletes fejtegetésekkel kidolgozta volna az egész teológia összefoglalását, akkor mi sem lettünk volna olyan örültek vagy ostobák, hogy akár azt gondoljuk: nála elmélyültebben és istenibben tudunk foglalkozni az isteni tanokkal, akár kétszer, feleslegesen mondván el ugyanazokat a dolgokat, fecsegjünk, s ráadásul még igazságtalanságot is kövessünk el azzal szemben, aki tanárunk és barátunk is, ha mi, akik – az isteni Pál után – Hierotheos tanításai révén sajátítottuk el az alapokat, magunknak tulajdonítanánk az utóbbi igen híres szemlélődését és megnyilatkozását.²⁷ Hanem <azért jártunk el így,> mert Hierotheos az isteni dolgokat valóban érettebb módon magyarázva átfogó és sok dolgot egybefoglaló meghatározásokat fejtett ki nekünk, azzal az utasítás-

autem dicit de immutabilitate lapidis et quod catena luminis ad nos trahi non potest, significat divinam providentiam immobilem esse... Quod autem dicit quod nos ipsi sursum ducimur per catenam immobilem et petrae appropinquamus per funem aut ab ea separamur per impulsione[m], significat mobilitatem nostram ad sequendum divinae providentiae fructum..." (www.corpusthomicum.org).

²⁶ *Theologikai stoikheióseis* – a Hierotheosnak tulajdonított mű címe feltűnően emlékeztet Proklos *Stoikheiósis theologikéjének* (*Teológiai elemtan*) címére. INGLIS P. SHELDON-WILLIAMS ennek alapján eléggé meggyőzően érvel amellett, hogy a Szent Hierotheos figurája alatt feltehetőleg Proklosra kell gondolnunk: The Pseudo-Dionysius and the Holy Hierotheus, i. m.

²⁷ Hitvalló Szent Maximos *scholionja*, Geórgios Pachymerés parafrázisa és Aquinói Szent Tamás kommentárja szerint Dénes itt kronológiai értelemben használja az „után” szót (amely azonban esetleg értékrendet is kifejezhet). Maximos így fogalmaz: „Azt mondja: ‘az ő révén sajátítottuk el az alapokat’, ahelyett hogy ‘ő segített nekünk’; Pál után tudniillik a szent Hierotheos tanította őt...” (PG 4, 256 A 2–4 = CD IV/1, 200, apparátus). Tamás szerint „aliud inconveniens est quod, quasi furtive arripiendo sibi nobilissimam contemplationem et manifestationem divinorum ipsius Hierothei, faceret <Dionysius> ei iniuriam, cum tamen ipse fuerit magister eius et amicus et Dionysius fuerit introductus ad theologiam cognitionem, maxime ex verbis Hierothei, tamen post doctrinam Pauli” (www.corpusthomicum.org).

sal, hogy – amennyire ez nekünk s az újonnan beavatott lelkek összes tanítójának lehetséges²⁸ – a hozzánk illő érveléssel fejsük fel és bontsuk ki az ő teljesen szellemi képességének átfogó és egységes reflexióit [συνελίξεις]; s magad is gyakran buzdítottál minket erre, és a könyvet magát is mint magasröptűt küldted vissza.²⁹ Így hát egyfelől mi is mint beavatott és érett értelmek tanítóját különítjük el őt a sokaság fölé emelkedők számára, mint egyfajta második és az Istentől adotthoz igazodó kinyilatkoztatást [λόγια]. A mi képességeinkkel bírók számára azonban a hozzánk illő módon fogjuk átadni az Istenről szóló tanítást. Hiszen ha „tökéletesek a tömör táplálék”,³⁰ akkor mások ezzel való megvendéglése ugye mennyire tökéletes dolog?³¹

²⁸ ὡς οἶον ἡμῖν καὶ ὅσοι καθ’ ἡμᾶς διδάσκαλοι τῶν νεοτελῶν ψυχῶν: Salvatore Lilla két kézirat alapján a ὅσοι ... διδάσκαλοι kifejezés helyett ὅσοις... διδάσκαλοις-t javasol, ezt az olvasatot követjük (SALVATORE LILLA: Osservazioni sul testo del *De divinis nominibus* dello Ps. Dionigi l’Areopagita, i. m., 142). A *Scholion* hyperbatonként értelmezi ezt a tömör szakaszt, és a mondat utolsóelőtti tagmondatával köti össze: „Vagyis ‘magad is buzdítottál, hogy elmagyarázzam úgy, ahogyan nekem lehetséges, és valahány tanárunk csak volt, így magyarázta’ – ez a *hyperbaton* összefoglalása” (PG 4, 236 A 12–B 2 = CD IV/1, 201). Pachymerés parafrázisa szerint: „Hanem azért, mert ő érett és tudós módon beszélt, s tömören és összefoglalásszerűen adta elő a tanításait, arra utasítva engem is és az újonnan beavatott lelkek más tanítóit is, hogy amennyire lehetséges, külön-külön fejsük ki és taglaljuk az ő egységes és teljesen szellemi képességének tömör és rövid kifejezéseit; és ugyanerre te is többször biztattál minket, visszaküldve a könyvét is” (PG 3, 689 A 8–B 1). Aquinói Tamás így értelmezi a teljes mondatot: „Sed Hierotheus exposuit quaedam determinationes conspicaces, id est ex magna difficultate et intelligentia acceptas et comprehendentes multa in uno universali, secundum rei veritatem prudenter homines ad divina inducens; et praecepit Dionysio et aliis ei similibus qui sunt magistri animarum quae de novo instruuntur, quod secundum eorum possibilitatem manifestarentur et distinguerentur ab eis universales determinationes profundae contemplationis illius viri, in quibus multa involvebat in uno et hoc facerent sermone eis commensurato, non ita universali sicut usus fuerat Hierotheus. Ipse etiam Timotheus multoties exhortatus est Dionysium ad hoc ipsum complendum et librum Hierothei ei remiserat, sicut eius capacitatem excedentem” (www.corpusthomisticum.org). Rêsh’aynôî Sergios – szövegének olasz fordítása alapján ítélve – lényegileg ugyanígy fordítja szírré ezt a szakaszt (EMILIANO FIORI, ed.: *Dionigi Areopagita*, i. m., 43).

²⁹ Ez a könyv Hierotheos imént említett *Theologikai stoikheióseise* lehetett.

³⁰ Zsid 5,14.

³¹ A szónoki kérdés Pachymerés és Tamás szerint egyaránt változatlanul Hierotheos dicséretét fejezi ki: Dénes méltónak bizonyult a „tömör táplálék” befogadására, mivel meg tudja

Helyesen mondtuk tehát azt is, hogy a szellemi kinyilatkoztatások közvetlenül látó [αὐτοπτικῆν]³² szemlélete [θεῶν]³³ és azok átfogó oktatása érettebb képességet tételez fel, míg az ehhez vezető érvelések tudománya s tanulmányozása az alacsonyabbrendű beavatókhöz és papokhoz illik.³⁴

Ugyanakkor arra is nagy gondot fordítottunk, hogy ama dolgokkal, melyeket isteni tanítónk maga világosan megmagyarázott, egyáltalán ne foglalkozzunk, nehogy ugyanazt mondjuk az általa előterjesztett ige³⁵ ugyanolyan megvilágításául. Hiszen még maguk az Istentől ihletett, szent vezetőink között is – amikor mi is, mint tudod, és magad és a szent testvéreink közül sokan összejöttünk az életadó s az Istent befogadó test látására,³⁶ és ott volt Isten

emészteni azt, de mennyivel tökéletesebb nála Hierotheos, aki képes másokat is ilyen táplálékkal táplálni?

³² A terminus a személyes tapasztalatra utal, szemben a pusztá következtetéssel – de mágikus papiruszokon is előfordul a közvetlen, személyes istenlátást kifejező jelentésben. Az újplatonikusoknál Iamblichos *De mysteriis*ének II. könyvében jelenik meg, melynek kiindulási témája a *hérosok*, illetve a lelkek *daimónjai* közötti különbség. A 3. fejezettől kezdve Iamblichos már a hét természetfeletti rend (istenek, arkangyalok, angyalok, *daimónok*, *hérosok*, arkhónok, lelkek) sajátosságait igyekszik egymástól elhatárolni, és azt tárgyalja, hogy a természetfeletti lények különböző rendjeinek megmutatkozásai (*epiphaneiai*) milyen hatással vannak az emberre. A világot átfogó arkhónok megjelenése – „személyes látást adó megmutatkozása”, *autoptiké deixis* – „világot átfogó adományokat ad” a szemlélőnek (2, 6, 27; lásd még 2, 3, 63). – Hitvalló Szent Maximos csupán a következő magyarázatot fűzi a szóhoz *Scholion*ban: „<Dénes> a leplezetlen és világosabb megismerésről beszél” (PG 4, 236 B 6–7 = CD IV/1, 201, apparátus).

³³ A platóni ideaelmélet szókészletében az értelmi szemléletet jelölő terminus, így például az *Államban*: ἡ τοῦ ὄντος θεῶν (582 C 7–8).

³⁴ Tamás magyarázata a szakaszhoz: „Sicut igitur per se inspicere et docere scientiam divinorum perfectam ad Hierotheum pertinebat qui perfectus fuit, ita habere scientiam exponendi praedictam doctrinam et addiscere huiusmodi expositionem, ad minores pertinet, inter quos Dionysius se computat” (www.corpusthomisticum.org). Pachymerés parafrázisa a következő mondat kapcsán utal arra, hogy Dénes a III. rész utolsó mondataiban még egyszer visszatér ugyanerre a témára (PG 3, 689 C 5).

³⁵ τοῦ προτεθέντος αὐτῷ λογίου: A kommentátorok egy része szentírási szakaszra gondol, de λόγιον valójában bármilyen tanítás vagy ihletett kijelentés lehet.

³⁶ ἐπὶ τὴν θεῶν τοῦ ζωαρχικοῦ καὶ θεοδόχου σώματος. A *Scholion* ezt így értelmezi: „Életet adó és Istent befogadó test’-nek talán a szent Istenszülő testét nevezi, aki akkor hunyt el. Figyeld meg az ‘Isten testvére, Jakab’ kifejezést is, és hogy ez az isteni férfiú együtt volt jelen

testvére, Jakab is, valamint Péter, a teológusok fő és kimagasló nagysága, s helyesnek tűnt, hogy a szemlélődés után minden szent vezető himnuszt zengjen, ki-ki ahogyan képes volt rá, az isteni princípium gyöngeségének végtelen erejű jóságáról³⁷ – az összes többi beavatót felülmúlta a teológusok <kórusa> után,³⁸ mint tudod, amennyiben a teljes lényével elhagyta önmagát, egészen kilépett

Péterrel és Jakabbal, az apostolokkal” (PG 4, 236 C 1–5 = CD IV/1, 202–203). A Hitvalló Szent Maximostól származó *Scholion*-rész majdnem pontosan ugyanígy fogalmaz (CD IV/1, 203, apparátus). Rēsh’aynői Sergios fordítása ezzel szemben nem dönti el a kérdést; az Aquinói kommentárja pedig csak két lehetőség egyikének látja ezt az értelmezést: „Dicit ergo primo quod ipse Dionysius simul cum Timotheo et ipso Hierotheo et multis aliis sanctis fratribus convenerunt apud apostolos ad videndum corpus eius qui est principium totius vitae et quod suscepit Deum. Et potest intelligi de corporali visione Christi, de qua facit mentionem apostolus I Corinth. 15. Corpus enim Christi est corpus Dei qui est vitae princeps et illud corpus per unionem Deum suscepit, unde et templum dictum est, secundum illud Ioan. 2: hoc autem dicebat de templo corporis sui. Potest etiam intelligi quod convenerunt ad videndum corpus beatæ virginis Mariæ in eius morte, quod etiam suscepit Deum, incarnatione” (www.corpusthomicum.org). A modern elemzők közül Perczel István nem fogadja el a szakasznak Mária halálára – *Dormitio Mariæ* – való vonatkoztatását, hanem meggyőző érveléssel Krisztus testére vonatkoztatja a szöveget, lásd ISTVÁN PERCZEL: Pseudo-Dionysius the Areopagite and the Pseudo-Dormition of the Holy Virgin, i. m., különösen: 64–79.

³⁷ Α τὴν ἀπειροδύναμον ἀγαθότητα τῆς θεαρχικῆς ἁσθενείας kifejezés bizonyára a *kenósis*-ra, Krisztus önküresítésére utal, mely a megváltás kieszközlése révén egyben végtelen erejű is volt. Ezt támasztja alá az is, hogy a mondat megelőző részében az Istent befogadó – krisztusi – testről volt szó. Geórgios Pachymerés is így: a *synkatabasis*ra utalva foglal állást (PG 3, 689 D 3), Hitvalló Szent Maximos szintén így érvel a *Scholion*ban (PG 4, 236 C 7–237 B 10 = CD IV/1, 204–204, apparátus), Tamás pedig hasonlóképpen *humanitasként* fogja fel a *divina infirmitast* (www.corpusthomicum.org).

³⁸ A szöveget Rēsh’aynői Sergios fordítása alapján („a teológusok áldott kórusa után”) egészíthetjük ki így. Emiliano Fiori, a szír szöveg szerkesztője és fordítója szerint Sergios itt egy jobb szövegvariánst őrzött meg, mint a Beate Regina Suchla által a kritikai kiadásban közölt *hyparchetypus*, a szerzői eredetiről készült másolat (EMILIANO FIORI, ed.: *Dionigi Areopagita*, i. m., 44–45, lásd az apparátust is). Fiori támaszkodik Perczel István imént idézett tanulmányára is (ISTVÁN PERCZEL: Pseudo-Dionysius the Areopagite and the Pseudo-Dormition of the Holy Virgin, i. m., 71).

önmagából,³⁹ s a himnikusan megénekelte dolgokkal való közösség állapotába került,⁴⁰ és mindenki, aki csak hallotta és látta és ismerte és nem ismerte őt,⁴¹ úgy ítélte meg, hogy az isteni elragadtatás állapotában [θεόληπτος] van, és hogy isteni himnusz-énekes.⁴² S mit is mondhatnék Neked az ott elhangzott teológiai fejtegetésekről? Hiszen – hacsak magamról is el nem felejtkezem – bizonyos részeket azért tudok azokból az ihletett himnuszokból, mert Tőled sokszor hallottam őket. Ennyire fontos Neked, hogy ne mellékesen kutasd az isteni dolgokat!⁴³

3. S hogy az ottani rejtelmeket és a sokaság számára úgyszólván kimondhatatlan és számodra már ismert dolgokat elhagyjuk – amikor a sokasággal kellett közösségben lennie, és ahányakat csak lehetett, elvezetnie az isteni dolgok emberileg elérhető tudására, mennyire felülmúlta a szent tanítómesterek többségét az időráfordításban és szelleme tisztaságával és bizonyításainak pontosságával s a többi szent megnyilatkozásával, úgyhogy egy ennyire nagy Napra nem is merészeltünk rátekinteni! Mert úgy érzékeljük és ismerjük magunkat,

³⁹ ὄλος ἐκδημῶν, ὄλος ἐξισταμένοσ ἐαυτοῦ. Az *ekdēmōn* és az *existamenos* terminusok egyaránt a misztikus extázist leíró kifejezések.

⁴⁰ A „himnikusan megénekelte dolgok” a Megváltó tulajdonságai, tehát Hierotheos az ezekkel való közösség állapotába kerülve a misztikus uniót tapasztalta meg. Paul Rorem felhívja rá a figyelmet, hogy a „himnikusan megénekelte dolgokkal való közösség” kifejezés az *Egyházi hierarchia* 3. részében az Eucharisziára utal: PG 3, 425 D 4–9 (a mise leírása), 440 B 11–13 (az Eucharisztia leírása a *koinōnia* terminus nélkül), 444 A 1–B 12 (a legrészletesebb leírás ugyanarról, amelyben azonban a *koinōnia* terminus nem közvetlenül a „megénekelte dolgokkal való közösség”-re utal; PAUL ROREM: *Pseudo-Dionysius. A Commentary on the Texts and an Introduction to their Influence*, Oxford University Press, Oxford, 1993, 147).

⁴¹ „aki csak... ismerte és nem ismerte őt”: Geórgios Pachymerés kétféleképpen értelmezi ezt a különös kifejezést: 1. „az ismerősök és a nem ismerősök egyaránt” – ez Aquinói Szent Tamás értelmezése is; 2. „akik megértették, illetve akik nem értették meg, miről zengett himnuszt”, mindazok egyaránt úgy gondolták, hogy Hierotheos az isteni elragadtatás állapotában van (PG 3, 689 D 6–671 A 5).

⁴² A bonyolult szintaxis kapcsán Geórgios Pachymerés figyelmeztet rá, hogy Dénes „mesterként fejezi ki magát, mintha elfelejtette volna a mondat összefüggését” (PG 3, 689 C 8–10).

⁴³ Tamás értelmező megjegyzése: „Dionysius... multoties recognovit quosdam partes illarum divinarum laudum, quas Hierotheus protulerat, Deo inspirante, dum eas a Timotheo prolatas audivit. Tantum enim fuit Timotheus in studio circa divina, ut ea quae audivit, etiam curavit memoria retinere” (www.corpusthomicum.org).

hogy az isteni dolgok szellemi részét se megfelelően elgondolni nem vagyunk képesek, sem pedig kimondani és megfogalmazni mindazt, ami az istenismeretből kimondható. Messze felülmúl bennünket az isteni férfiak tudománya a teológiai igazságról, úgyhogy⁴⁴ rendkívüli istenfélelmünk [εὐλάβειαν] folytán mindenképp csak oda jutottunk volna el, hogy se ne halljunk, se ne mondjunk egyáltalán semmit az isteni filozófiáról [θείας φιλοσοφίας], ha eszünkkel fel nem fogtuk volna, hogy nem szabad elhanyagolni az isteni dolgokról elérhető ismeretet. S erről nemcsak a szellemek természetes vágyai győztek meg,⁴⁵ amelyek mindig szerelmesen vágyakoznak a természetfeletti dolgok lehetséges szemléletére, hanem maga az isteni törvények kiváló szabályozása is, mely nem engedi, hogy a minket meghaladó dolgokba beleártsuk magunkat, mivel azok értékünkön felüliek s elérhetetlenek számunkra, ugyanakkor azonban előírja, hogy mindama dolgokat, melyekre vágyakozunk, s amelyeket megadatott megtudnunk, másoknak is figyelmesen, jóságosan átadjuk.

Miután tehát ezek az érvek minket is meggyőznek, és mert az isteni dolgok számunkra lehetséges értelmezésében nem késlekedünk, illetve nem félünk tőle, hanem inkább képtelenek vagyunk segítség nélkül hagyni azokat, akik nem tudják szemlélni az embert meghaladó dolgokat, ezért fogtunk bele az írásba, anélkül hogy bármi újat merészelnénk bevezetni – ehelyett inkább könnyebb s az egyes részletekre vonatkozó vizsgálódásokkal bontjuk fel és világítjuk meg azt, amit a valóban isteni szent Hierotheos összefoglalóan mondott.

BIBLIOGRÁFIA

ELSŐDLEGES FORRÁSOK:

CD I = *Corpus Dionysiacum I: Pseudo-Dionysios Areopagita: De divinis nominibus*, Hrsg. von Beate Regina Suchla, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1990. (Patristische Texte und Studien, Bd. 33.)

CD IV/1 = *Corpus Dionysiacum IV/1: Ioannis Scythopolitani prologus et scholia in Dionysii Areopagitae librum 'De divinis nominibus' cum additamentis interpretationibusque*, Hrsg. von Beate Regina Suchla, Walter de Gruyter, Berlin – Boston, 2011. (Patristische Texte und Studien, Bd. 62.)

⁴⁴ ὅτι: Salvatore Lilla szerint ὅστε („úgyhogy”) értelemben.

⁴⁵ A „szellemek” (νοῶν) Geórgios Pachymerés parafrázisa szerint az angyalok (PG 3, 692 C 8).

- DODDS, ERIC R. (ed.): *Proclus: The Elements of Theology*. A Revised Text with Translation, Introduction and Commentary, Clarendon Press, Oxford, 1963.
- KOPP, JOSEPH (ed.): *Δαμασκίου διαδόχου ἀπορίαι καὶ λύσεις περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν – Damascii philosophi Platonici quaestiones de primis principiis*. Ad fidem codicum manuscriptorum nunc primum edidit Jos. Kopp professor Lycei Monacensis. Sumptibus et typis H. L. Broenneri, Francofurti ad Moenum, MDCCCXXVI. [Modern kiadások más fejezetbeosztást alkalmaznak, de feltüntetik Koppét a margón.]
- PG = Patrologia Graeca
- WESTERINK, LEENDERT GERRIT (ed.): *Damascius: Traité des premiers principes I*, Les Belles Lettres, Paris, 1986.
- www.corpusthomisticum.org [Aquinói Szent Tamás összes művei eredetiben *online*.]

FORDÍTÁSOK:

- FIORI, EMILIANO (ed.): *Dionigi Areopagita: Nomi divini, Teologia mistica, Epistole. La versione siriana di Sergio di Rēsh'aynā (VI secolo)*. Tradotta da Emiliano Fiori, In aedibus Peeters, Lovanii, 2014. (Corpus scriptorum Christianorum orientalium, Volumen 657, Scriptores Syri, Tomus 253)
- LUIBHEID, COLM (transl.): *Pseudo Dionysius: The Complete Works*. Foreword, notes and translation collaboration by Paul Rorem, Paulist Press, New York, 1987. (The Classics of Western Spirituality) [Mint Eric Perl is rámutat *Theophany* című műve ix. oldalán, ez a kiadás inkább parafrázis, mint fordítás.]
- SUCHLA, BEATE REGINA (transl.): *Pseudo-Dionysius Areopagita: Die Namen Gottes*, Hiersemann Verlag, Stuttgart, 1988.
- VASSÁNYI MIKLÓS: Pseudo-Dionüsziosz Areopagitész: *Isten nevei I–II*. Bevezetés, fordítás, jegyzetek, bibliográfia, *Magyar Filozófiai Szemle* 57 (2013/2) 147–186.
- VASSÁNYI MIKLÓS: Evagrius Pontikos (345–399): *Az imádságról (Περὶ προσευχῆς / De oratione)* 1–80. Forrásközlés történeti-filológiai bevezetővel, *Vallástudományi Szemle* 11 (2015/3–4) 77–90.
- VASSÁNYI MIKLÓS: Ál-Areopagita Szent Dénes: *Isten nevei XIII*. Bevezetés, fordítás, jegyzetek, in Dávid Nóra (szerk.): *Tíz évhét. Tanulmányok Fröhlich Ida 70. születésnapja alkalmából*, Szent István Társulat, Budapest, 2018, 279–285.

SZAKIRODALOM:

- LILLA, SALVATORE: Osservazioni sul testo del *De divinis nominibus* dello Ps. Dionigi l'Areopagita, *Annali della Scuola Normale di Pisa Serie III.* vol. X/1 (1980) 125–202.
- LOUTH, ANDREW: *Denys the Areopagite*, Continuum, London – New York, 1989 and 2001.
- PERCZEL ISTVÁN: Pseudo-Dionysius the Areopagite and the Pseudo-Dormition of the Holy Virgin, *Le Muséon* 125 (2012/1–2) 55–97.
- PERL, ERIC D.: *Theophany. The Neoplatonic Philosophy of Dionysius the Areopagite*, State University of New York Press, Albany, 2007.
- ROREM, PAUL: *Pseudo-Dionysius. A Commentary on the Texts and an Introduction to their Influence*, Oxford University Press, Oxford, 1993.
- ROREM, PAUL, and LAMOREAUX, JOHN C.: *John of Scythopolis and the Dionysian Corpus. Annotating the Areopagite*, Clarendon Press, Oxford, 1998. (Oxford Early Christian Studies)
- SCHÄFER, CHRISTIAN: *The Philosophy of Dionysius the Areopagite. An Introduction to the Structure and the Content of the Treatise On the Divine Names*, Brill, Leiden – Boston, 2006. (Philosophia antiqua, vol. XCIX)
- SHELDON-WILLIAMS, INGLIS P.: The Pseudo-Dionysius and the Holy Hierotheus, *Studia Patristica* 8 (1966) 108–117.
- SUCHLA, BEATE REGINA: *Dionysius Areopagita: Leben – Werk – Wirkung*, Herder, Freiburg – Basel – Wien, 2008.
- VASSÁNYI MIKLÓS: Structure and Meaning of St. Denys' Fundamental Theology in *De divinis nominibus*. A Comparison with Proclus' Theory of the One in *Institutio theologica*, *Bijdragen, International Journal in Philosophy and Theology* 73 (2012/4) 1–12.